

Orașul – atelier, vitrină și promotor al modernizării. Europa de Vest și Imperiul habsburgic în comparație

Flavius Solomon*

Keywords: urbanization, modernization, Europe, Habsburg Empire, relationship between urban and rural areas

Abstract

The City as a Workshop, Showcase and Promoter of Modernization: Western Europe and the Habsburg Empire in Comparison

The process of urbanization, as a historical phenomenon associated with modernization, radically changed the essence of the political, economic, social and cultural connections and relationships, gradually expanding, starting from the 18th century, to vaster and previously unaffected regions of the European continent. The concentration of a significant number of individuals in urban settlements had immediate and enduring consequences for the overall organization of human communities. Even if, before the *Vormärz* era, the modern type of urbanization was only in a fledgling stage in the Habsburg Monarchy, the comprehensive reforms introduced in the second half of the 19th and in the early 20th century stimulated the closing of the significant gaps that had existed in the Habsburg Empire in comparison with certain Western European states. An important feature of the urbanization phenomenon in the Habsburg Monarchy was the existence of significant regional differences. Following the example of the major urban centres in Great Britain, the Netherlands, Germany, and France, the cities of the Habsburg Empire gradually became thriving areas of social and artistic interaction, developing around emerging theatres, museums, newspapers, publishing houses, modern schools and universities. Even if the major cities acquired a decisive role in the process of modernization, the urban centres in the provinces undoubtedly also were of major significance through facilitating the penetration of the rural areas (especially of the cities' own hinterlands) by the ideas and practices that were generated by the wider process of modernization. A revealing example is offered, in this case, by the cities of Transylvania

Chiar dacă reprezintă o direcție relativ nouă de cercetare, comparativ cu alte domenii ale științelor umaniste, urbanizarea și-a revendicat de câteva decenii un loc bine definit în peisajul studiilor de istorie, sociologie, geografie, economie, demografie, etnografie, antropologie culturală, arhitectură. De la sfârșitul secolului XIX, grație mai întâi sociologilor, economiștilor și arhitecților, viața urbană a început să fie analizată tot mai mult și din perspectiva activităților cotidiene ale locuitorilor, verdictele exegeților timpului înscriindu-se într-un orizont larg, de la aprecieri exclusiv pozitive asupra rolului economic și social al orașului modern, până la proiecții cât se poate de sumbre. Prin cele

* Academia Română, Filiala Iași, Institutul de Istorie „A.D. Xenopol”.

din urmă au fost exprimate mai ales nemulțumirile legate de situația igienică catastrofală din aglomerările muncitorești din metropolele europene și americane și, alături de aceasta, temerile ca Omul să se piardă în anonimitatea orașelor¹. Aceste îngrijorări explică de ce tema urbei devine la un moment dat chiar dominantă în literatura europeană, în orice caz în cea franceză, engleză și rusă².

Investigarea relației dintre modernizare³ și oraș se reflectă într-o bibliografie impresionantă, generată, în parte, de autentice „școli”, așa cum a fost, de pildă, *Chicago*

¹ A se vedea, de pildă: Ferdinand Tönnies, *Gemeinschaft und Gesellschaft. Abhandlung des Communismus und des Socialismus als empirischer Culturformen* (Leipzig: Fues, 1887); ediție nouă: *Gemeinschaft und Gesellschaft. Grundbegriffe der reinen Soziologie* (Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1991); Georg Simmel, „Die Großstädte und das Geistesleben,” în Georg Simmel, *Brücke und Tor. Essays des Philosophischen zur Geschichte, Religion, Kunst und Gesellschaft* (1903), ediție nouă: Otthein Rammstedt, *Georg Simmel Gesamtausgabe*, vol. 8, *Aufsätze und Abhandlungen 1901-1908* (Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1993), 276-292.

² Klaus Garber, „Literatur in der Stadt – Bilder der Stadt in der Literatur. Eine kleine europäische Revue,” în *Vielerlei Städte. Der Stadtbegriff*, hrsg. von Peter Johanek und Franz-Joseph Post (Köln – Weimar – Wien: Böhlau Verlag, 2004), 71-89, în special 86-87.

³ Revendicându-și originile în lucrările lui Alexis de Tocqueville, Émile Durkheim și Max Weber, teoria modernizării a produs, în domeniul științelor socio-umane, în ultimii o sută de ani, poate cel mai aprins și captivant schimb ideatic, implicând, în primul rând, sociologi, economiști, istorici, politologi, geografici, dar și antropologi, literați, teologi etc.³. În anii 1950-1960, modernizarea s-a constituit chiar într-o alternativă teoretică la conceptul teleologic marxist de periodizare a istoriei, substituind modelul bazat pe existența în istorie a mai multor *formațiuni social-economice*, cu un altul, mai suplu, la fel de liniar însă, format din *societățile tradiționale și societățile moderne*. De altfel, dihotomia dintre *tradițional* și *modern* se regăsește în toate teoriile modernizării. În timp ce *societăților tradiționale* le sunt atribuite un grad redus de urbanizare și industrializare, o productivitate scăzută a muncii, iraționalitatea, analfabetismul, structuri sociale inflexibile, monopolizarea deciziilor politice de către un număr redus de persoane și o dinamică socială scăzută, *societățile moderne* se disting, prin opoziție, printr-o pondere ridicată a populației urbane, întâietatea activităților industriale față de cele agricole, o productivitate a muncii în continuă creștere, raționalitate, un nivel ridicat al educației, democrație și o mobilitate socială sporită. Ca orice model teoretic cu aspirații universaliste, teoria modernizării poate fi supusă unor critici punctuale, dar și sistemice. De pildă, ne putem întreba dacă, pentru a fi considerată *modernă*, o *societate* trebuie să-și însușească toate elementele definite în teoriile modernizării, sau dacă este suficientă doar asimilarea unora dintre acestea, în speță a celorla indispensabile dezvoltării economice. Exemplele statelor socialiste est-europene de până la 1989, dar și al Chinei în ultimele decenii sunt deosebit de relevante în acest sens. *Modernizarea* în versiune sovietică a Europei de Est după cel de-al doilea război mondial a fost văzută de către ideologii de partid chiar ca o antiteză la „Vestul capitalist”, iar în China lipsesc până în prezent valori ca democrația și pluralismul politic, care au fost și rămân definitorii pentru modernizarea în sens occidental. Aceste observații trimit cât se poate de clar la faptul că, pentru spațiul non-occidental, istoria modernizării poate fi văzută și ca o istorie a receptării și implementării unor modele politice, economice, sociale și culturale din afară, iar exemplul Europei de Sud-Est, unde *modernizarea* și, implicit, *modernitatea* au fost folosite ca sinonime pentru *europenizare*, respectiv, *europenism*, este mai mult decât edificator.

Pentru repere bibliografice, a se vedea, selectiv: *The Politics of the Developing Areas*, ed. by Gabriel A. Almond and James S. Coleman (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1960); Seymour Martin Lipset, *Political Man. The Social Bases of Politics* (Garden City, NY: Doubleday, 1960); *Modernisierungstheorie. Eine Einführung*, hrsg. von Nina Degele und Christian Dries (München: Fink Verlag, 2005); Wolfgang Knöbl, *Spielräume der Modernisierung. Das Ende der Eindeutigkeit* (Göttingen: Velbrück Wissenschaft, 2001); Christian Lahusen, Carsten Stark, *Modernisierung. Einführung in die Lektüre klassisch-soziologischer Texte* (München, Wien: R. Oldenbourg Verlag, 2000); Michael Mann, *The Sources of Social Power*, vol. II, *The Rise of Classes and Nation-States, 1760-1914* (Cambridge: Cambridge University Press, 1993); *Social*

*school of sociology*⁴. De aceasta din urmă este legat și numele lui Louis Wirth, care, prin *Urbanism as a Way of Life*, a stabilit, pentru un timp, cadrul tematic al studiilor privind viața urbană⁵. Vestitoare a modernizării și modernității, pentru a rămâne la L. Wirth, urbanizarea a schimbat radical natura raporturilor economice și sociale, cuprinzând, rând pe rând, încă din secolul XVIII, regiuni întinse ale Occidentului. Orașele au fost analizate încă de timpuriu nu doar din perspectiva problematicii urbane propriu-zise, ci și din aceea a raporturilor cu mediul rural. Încă la 1902, Herbert George Wells, pionierul literaturii științifico-fantastice engleze, tot el istoric și sociolog, aprecia că importanța unui oraș este determinată de capacitatea sa de a exercita influență asupra altor localități, mai apropiate sau mai îndepărtate⁶. Relația dintre modernizare și urbanizare nu a fost însă o stradă cu un singur sens. Dacă orașul a trasat direcțiile în care și-a înscris evoluția statul modern, acesta din urmă (statul) a determinat, prin politicile sale, situația orașelor. În acest sens ar trebui amintite modificarea începând cu secolul XVIII a statutului juridic al orașelor, stimularea prin politici de stat a industriei, dezvoltarea căilor de comunicație, deschiderea unor instituții educaționale și culturale moderne. Nu mai puțin adevărat este însă și faptul că, până ca statul și orașul să ajungă a înțelege că un dialog deschis poate fi profitabil pentru ambele părți, relațiile dintre ele au cunoscut și momente de tensiune, „inițiativa” în acest sens aparținând autorităților politice centrale sau locale. Un exemplu în acest sens îl constituie piedicile birocratice de tot felul cu care au trebuit să se confrunte orașele din partea centrală a Europei în prima parte a epocii moderne.

Dacă orașele au avut de suferit la început din cauza intervenției autorităților centrale, mai târziu reformele politice și economice au făcut din acestea beneficiari ai modernizării. Apariția și dezvoltarea, de pildă, a căilor ferate, un mecanism indispensabil funcționării statului modern, a avut drept consecință creșterea rolului orașelor. Participarea orașenilor la marile proiecte economice ale secolului XIX și începutul secolului XX – alături de construcția rețelelor de cale ferată, printre acestea s-au numărat: crearea băncilor și a societăților de asigurare, a companiilor de nave maritime comerciale, a complexelor industriale – a condus nu doar la creșterea prestigiului social al orașenilor, ci și la preluarea de către aceștia a unor pârghii politice importante.

Urbanizarea în Monarhia de Habsburg la sfârșitul epocii moderne. Preliminarii statistico-demografice

Înviorarea economică din Monarhia de Habsburg începând cu deceniul trei al secolului XIX – potrivit lui Ernst Bruckmüller, 1825 este anul în care Austria a intrat în

Change and Modernity, ed. by Hans Haferkamp and Neil J. Smelser (Berkeley, Los Angeles, Oxford: University of California Press, 1992).

⁴ Lucrarea colectivă de referință a școlii de la Chicago este *The City. With a Bibliography by Louis Wirth*, ed. by Robert Ezra Park, Ernest Watson Burgess, Roderick Duncan MacKenzie (Chicago: University of Chicago Press, 1925). Pentru referințe bibliografice: Hartmut Häußermann, Walter Siebel, *Stadtsoziologie. Eine Einführung* (Frankfurt – New York: Campus Verlag, 2004), 45-49; Rolf Lindner, *Walks on the Wild Side. Eine Geschichte der Stadtforschung* (Frankfurt – New York: Campus Verlag, 2004), 113-135.

⁵ *American Journal of Sociology*, 44 (1938), 1-24.

⁶ Cf. H. S. Geyer, „The Fundamentals of Urban Space,” în *International Handbook of Urban Systems. Studies of Urbanization and Migration in Advanced and Developing Countries*, ed. by H. S. Geyer (Cheltenham: Edward Elgar, 2002), 3-4.

primul ciclu al epocii industriale – a grăbit recuperarea diferențelor față de statele din partea vestică a continentului⁷. Acest lucru este valabil și pentru rata urbanizării populației, chiar dacă, mult timp, Austria a rămas la acest capitol în urma unor țări ca Anglia, Belgia sau Olanda⁸. În 1840, în Austria propriu-zisă existau doar șase orașe cu o populație mai mare de zece mii de persoane, după Viena, cu 375 mii locuitori, urmând Graz-ul, cu 46 mii. În Boemia, în afară de Praga, în anul amintit, o populație de peste zece mii de persoane aveau doar alte două orașe (Reichenberg/Liberec și Eger/Cheb), în timp ce în Ungaria numărul așezărilor cu statut oficial de oraș cu o populație de peste zece mii de locuitori era de 20, la care se adăugau alte 33 de localități fără statut de oraș⁹. În anul 1851, orașele mici (sub cinci mii de persoane) reprezentau cca. 82% din totalul așezărilor urbane, în timp ce ponderea locuitorilor din aceste localități în structura populației urbane era de doar 43%. În perioada amintită existau diferențe semnificative între regiunile Imperiului. Astfel, numărul orașelor, inclusiv al celor mici, era mult mai mare în regiunile cu o reprezentare importantă a ocupațiilor industriale (în Austria propriu-zisă, Boemia și Moravia, unele părți ale Ungariei), și mult sub medie în Galiția, Bucovina, Slovacia actuală¹⁰ sau în Transilvania. Aceste diferențe se regăsesc și în contribuția orașelor mici la structura populației urbane¹¹. Decalajele amintite se vor menține și în a doua jumătate a secolului XIX și la începutul secolului XX¹².

În paralel cu creșterea ponderii populației urbane, în perioada analizată, în partea de vest a Imperiului are loc și un proces de concentrare a populației în orașele mari. Astfel, doar între 1880 și 1910 ponderea locuitorilor din orașele cu o populație de peste 100.000 locuitori a crescut de la 5% la aproape 11%¹³.

Recuperarea de către Monarhia de Habsburg a decalajelor față de țările din partea de nord-vest a continentului în ceea ce privește ritmul și gradul urbanizării se regăsește, cum spuneam, în tendința de concentrare a populației în marile orașe. La fel ca și în cazul

⁷ Ernst Bruckmüller, „Die bürgerliche Entwicklung der Habsburgermonarchie bis 1830,” în *Internationales Kulturhistorisches Symposium Mogensdorf 1989. Die Auswirkung der Französischen Revolution auf die Entwicklung des Bürgertums im pannonischen Raum (1789-1830)* (Eisenstadt, 1992), 46. Pentru contextul general: *Innere Staatsbildung und gesellschaftliche Modernisierung in Österreich und Deutschland 1867/71 bis 1914*, hrsg. von Helmut Rumpel (Wien: Verlag für Geschichte und Politik; München: R. Oldenbourg Verla, 1991).

⁸ *Handbuch der europäischen Wirtschafts- und Sozialgeschichte*, hrsg. von Wolfram Fischer u. a., Band 5, *Europäische Wirtschafts- und Sozialgeschichte von der Mitte des 19. Jahrhunderts bis zum Ersten Weltkrieg* (Stuttgart: Klett-Cotta, 1985), 41.

⁹ Vera Bácskai, „Gesellschaftliche Veränderungen in den Städten Mittel- und Osteuropas zur Zeit der Entfaltung der kapitalistischen Verhältnisse,” în *Bürgertum und bürgerliche Entwicklung in Mittel- und Osteuropa*. Band 1, hrsg. von Vera Bácskai (Budapest: Akademisches Forschungszentrum für Mittel- und Osteuropa an der Karl Marx Universität für Wirtschaftswissenschaften, 1986), 150.

¹⁰ Elena Mannová, *Entwicklungsbedingungen bürgerlicher Schichten in der Slowakei im 20. Jahrhundert*, în *Bürgertum und bürgerliche Gesellschaft in der Slowakei 1900-1989* (Bratislava: AEP, 1997), 13-15.

¹¹ Vera Bácskai, *Small towns in eastern central Europe*, în *Small towns in early modern Europe*, edited by Peter Clark (Cambridge: Cambridge University Press, 1995), 84-86.

¹² *Die Habsburgermonarchie, 1848-1918*, hrsg. von Adam Wandruszka und Peter Urbanitsch, Band III, *Die Völker des Reiches*, 1. Teilband (Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1980) 49.

¹³ *Die Habsburgermonarchie, 1848-1918*, 49.

Angliei, Franței sau Germaniei¹⁴, în Dubla Monarhie, de pe urma prefacerilor politice și economice au avut de profitat marile centre, mai ales Viena și cele două importante capitale regionale: Budapesta și Praga. De la o populație de cca. 235 mii de locuitori la începutul secolului XIX (locul trei în Europa după Londra și Paris¹⁵), Viena număra 800.000 locuitori în 1880 (1,342.000 împreună cu suburbiile), pentru ca numărul populației să depășească două milioane în 1910¹⁶. În epoca dualismului ritmul creșterii populației a fost și mai mare în Budapesta¹⁷. Deja în 1873, anul unificării într-o singur oraș a fostelor Pesta, Buda (Ofen) und Óbuda (Altöfen), suprafața capitalei părții maghiare a Imperiului era mai mare decât cea a Vienei¹⁸. Între 1869 și 1910, populația Budapestei a crescut de la cca. 300.000 la 900.000 (ceea ce reprezenta 42% din totalul populației urbane a Ungariei), această cifră plasând-o pe locul opt în ierarhia orașelor europene¹⁹. Și în cazul capitalei Boemiei asistăm în perioada analizată la o creștere accelerată a numărului locuitorilor. Astfel, între 1880 și 1910, populația orașului Praga a crescut de la 250 mii la 400 mii, la care se mai adaugă alte cca. 250 mii persoane din așezări limitrofe, incluse oficial în componența orașului după primul război mondial²⁰.

Transilvania s-a numărat, cum spuneam, printre regiunile care au profitat mai puțin de pe urma urbanizării în Monarhia de Habsburg. Între 1850 și 1914, creșterea populației urbane de aici a fost de 40%, un ritm mai accelerat fiind consemnat în ultimele trei decenii dinaintea primului război mondial. Sporul demografic a avut însă de suferit de pe urma epidemiilor și a emigrărilor, înspre Statele Unite, alte regiuni ale Imperiului și Germania. La 1850, în Transilvania existau 25 orașe, 22 suburbii și 65 târguri, dintr-un total de 2.796 așezări, pentru ca la 1870, din cele 2.867 așezări stabile, 25 să fie înregistrate ca orașe, iar 65 ca târguri. În ceea ce privește evoluția numărului și ponderii populației urbane, în primii 20 de ani de după 1848, se constată o creștere de la 140.449 (6,8%), în 1850, la 192.382 (8%), în 1869, ceea ce reprezenta doar jumătate din ponderea

¹⁴ Horst Matzerath, „Grundstrukturen städtischer Bevölkerungsentwicklung in Mitteleuropa im 19. Jahrhundert,” în *Die Städte Mitteleuropas im 19. Jahrhundert*, hrsg. von Wilhelm Rausch (Linz: Der Arbeitskreis, 1983), 25-46.

¹⁵ Péter Hanák, „Verbürgerlichung und Urbanisierung. Ein Vergleich der Stadtentwicklung Wiens und Budapests,” în *Gesellschaft, Politik und Verwaltung in der Habsburgermonarchie*, hrsg. von Ferenc Glatz und Ralph Melville (Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1987), 205.

¹⁶ Gerhard Melinz, Susan Zimmermann, „Großstadtentwicklung und Modernisierung in der Habsburgermonarchie,” în *Wien – Prag – Budapest. Urbanisierung, Kommunalpolitik, gesellschaftliche Konflikte*, hrsg. von Gerhard Melinz, Susan Zimmermann (Wien: Promedia, 1996), 22.

¹⁷ Peter Urbanitsch, „Wien-Prag-Budapest um die Jahrhundertwende. Sozialgeschichtliche, politische und kulturelle Aspekte,” în *Bruckner, Liszt, Mahler und die Moderne. Bruckner-Symposion im Rahmen des Internationalen Brucknerfestes Linz 1986, 17. - 21. Sept. 1986*, hrsg. von Renate Grasberger (Linz: Anton Bruckner Institut, 1989).

¹⁸ Melinz, Zimmermann, „Großstadtentwicklung und Modernisierung in der Habsburgermonarchie,” 22.

¹⁹ Hanák, „Verbürgerlichung und Urbanisierung. Ein Vergleich der Stadtentwicklung Wiens und Budapests,” 214; Tamás Faragó, „Die Budapester Bevölkerungsentwicklung und die Zuwanderung 1840 bis 1941,” în Gerhard Melinz, Susan Zimmermann, *Großstadtentwicklung und Modernisierung in der Habsburgermonarchie*, în *Wien – Prag – Budapest. Urbanisierung, Kommunalpolitik, gesellschaftliche Konflikte*, hrsg. von Gerhard Melinz, Susan Zimmermann (Wien: Promedia, 1996), 58-72.

²⁰ Melinz, Zimmermann, „Großstadtentwicklung und Modernisierung in der Habsburgermonarchie,” 22.

populației urbane din Ungaria, de 13,7% în 1870²¹. Din 1880, după regresul din deceniul opt, cauzat de mai multe epidemii, ritmul creșterii populației, în general și a celei urbane în special, a fost mai susținut, sporurile demografice din mediul urban datorându-se, ca și în restul Ungariei, politicii guvernului de la Budapesta de încurajare a industriei²². Însă, chiar și în condițiile creșterii demografice susținute, inclusiv în mediul urban (populația orășenească a Transilvaniei era la 1910 de 324.955, dintre care jumătate erau noi veniți)²³, în ajunul primului război mondial ponderea populației urbane din Transilvania (12,7%) continua să fie mult sub media din alte regiuni al Imperiului. În Cisleitania, de pildă, doar ponderea populației din cele 41 orașe cu peste 25 mii locuitori (dintr-un total de 796 orașe și 1352 târguri) era de 14%²⁴. Dintre orașele transilvane, în perioada analizată merită amintite mai ales Clujul, Brașovul și Sibiu. Importanța Clujului a crescut după stabilirea aici a administrației provinciale, acesta păstrându-și rolul de centru al Transilvaniei chiar și după înăbușirea revoluției ungare și ridicarea oficială a Sibiului la rangul de capitală a provinciei (până în 1860). În anul 1850, cu o populație de 19.268 persoane, Clujul era al doilea ca mărime, după Brașov, cu 25.269 locuitori, dar înaintea Sibiului, cu 16.268²⁵. După alipirea formală a Transilvaniei la Ungaria, Clujul a profitat de un tratament privilegiat din partea autorităților maghiare. Între 1869 și 1910 populația orașului s-a dublat, în 1872 a fost deschisă universitatea, iar până la 1910 ritmul de creare a unor noi unități industriale și bancare a fost mult peste media celorlalte orașe din Transilvania.

Analizată din perspectiva evoluțiilor din întreaga Monarhie de Habsburg, urbanizarea în Transilvania se remarcă, alături de Bucovina, prin existența unor dezechilibre legate de gradul participării diferențiate a grupurilor etnice la acest fenomen. Aceste dezechilibre au condus la modificarea rapidă a componenței etnice a populației orașelor transilvane. Astfel, dacă în 1850 românii și germanii reprezentau împreună 60% din totalul populației provinciei (din 134.169 locuitori: 48.809 maghiari; 40.394 români; 39.973 germani; 4.993 alte grupuri etnice), la 1910 ponderea cumulată a primelor două grupuri a coborât sub 39% (din 360.798: 219.235 maghiari; 83.227 români; 56.386 germani; 1.950 alte grupuri etnice)²⁶, această modificare fiind rezultatul acțiunii a doi factori congruenți: o

²¹ Ioan Bolovan, „Evoluția demografică a Transilvaniei în primele două decenii după revoluția pașoptistă,” în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca*, 34 (1995), 206-207.

²² Ioan Bolovan, „Organizarea administrativă și dinamica populației Transilvaniei între revoluția de la 1848 și primul război mondial,” în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca*, 37 (1998), 163.

²³ Keith Hitchins, *Afirmarea națiunii: mișcarea națională românească din Transilvania, 1860-1914* (București: Editura Enciclopedică, 2000), 99.

²⁴ *Handbuch der europäischen Wirtschafts- und Sozialgeschichte*, Band 5, hrsg. von Wolfram Fischer u. a. (Stuttgart: Klett-Cotta, 1985), 484.

²⁵ Konrad Gündisch, „Hauptstädte” in Siebenbürgen”, în *Hauptstädte zwischen Save, Bosporus und Dnjepr. Geschichte – Funktion – Nationale Symbolkraft* (Wien – Köln – Weimer: Böhlau Verlag, 1998), 78-79.

²⁶ Ioan Bolovan, „Câteva considerații privind caracteristicile demografice ale populației Transilvaniei între revoluția pașoptistă și primul război mondial,” în *Națiunea română: idealuri și realități istorice. Acad. Cornelia Bodea la 90 de ani*, volum îngrijit de Alexandru Zub, Venera Achim, Nagy Pienaru (București: Editura Academiei Române, 2006), 303; Andrea Süle, „Urbanisierung und Assimilation in Siebenbürgen von der Dualismuszeit bis zum Zweiten Weltkrieg,” în *Südostdeutsches Archiv*, 34-35 (1991/92), 55-73.

mobilitate socială mai ridicată a populației maghiare și promovarea de către autorități a unei politici de deznaționalizare a grupurilor minoritare²⁷.

O relație consacrată: orașul și burghezia

În tradiția statuată de către o parte a „burgheziei iluministe” și a stângii politice din secolul XIX, „burghezia urbană” din secolul XVIII și începutul secolului XIX a fost văzută mult timp ca un grup social static, interesat mai degrabă de conservarea poziției sale politice și sociale, această proiecție de imagine fiind preluată și de către o bună parte a istoricilor contemporani. Publicarea unui material de arhivă impresionant privitor la istoria orașelor europene în perioada de formare a statelor moderne a adus însă elemente suplimentare, care aruncă o lumină nouă asupra rolului jucat de către burghezia urbană în prefacerile politice și economice de la cumpăna secolelor XVIII și XIX. Pornind de la cazul orașelor germane, foarte mulți istorici au ajuns la concluzia că abordările vechi ar trebui cel puțin revizuite, dacă nu abandonate chiar în totalitate. Aceste două viziuni diferite asupra rolului jucat de către burghezie în eforturile de înnoire politică, socială și culturală de la sfârșitul secolului XVIII și începutul secolului XIX se regăsesc în Germania chiar și în dispute care implică întregi școli istoriografice, în speță disputa dintre *școala de la Bielefeld*, coagulată în jurul lui Hans-Ulrich Wehler, și istoricii considerați a fi exponenți ai *școlii de la Frankfurt*, dezvoltată de Lothar Gall²⁸. Contestând aprecierile lui Wehler și ale altor istorici care invocă pasivismul burgheziei germane în perioada de până la 1815²⁹, Gall aduce în discuție nevoia unei analize diferențiate a diferitelor categorii de orașe (orașele târg; orașele meșteșugărești și industriale; orașele centre politice; orașele universitare), dar chiar și a orașelor din aceeași categorie, cu o situație juridică și o evoluție istorică diferite³⁰. Pe de altă parte, evoluția

²⁷ Zoltán Tóth, „Was wird im Schmelztiegel geschmolzen? Assimilationsweisen in Pest in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts”, în *Wien – Prag – Budapest. Urbanisierung, Kommunalpolitik, gesellschaftliche Konflikte*, hrsg. von Gerhard Melinz, Susan Zimmermann (Wien: Promedia, 1996), 210-218; Monika Gettler, „Ethnische Vielfalt in Preßburg und Budapest um 1910,” Teil I, în *Ungarn-Jahrbuch*, 16 (1988), 46-71, Teil II, în *Ungarn-Jahrbuch*, 17 (1989), 95-152; Marie-Janine Calic, Susanne Pazmandi, „Migration, Urbanisierung und Assimilation in der Vojvodina und der Slowakei im Vergleich (1880-1938),” în *Minderheitenfragen in Südosteuropa. Beiträge der Internationalen Konferenz: The Minority Question in Historical Perspective 1900-1990. Interuniversity Center, Dubrovnik, 8.-14. April 1991*, hrsg. von Gerhard Seewann (München: R. Oldenbourg Verlag, 1992), 211-235; L. Gogolák, „Das Problem der Assimilation in Ungarn in der Zeit von 1780-1918,” în *Südostdeutsches Archiv*, 9 (1966), 1-44.

²⁸ *Stadtleben und Nationalität. Ausgewählte Beiträge zur Stadtgeschichtsforschung in Ostmitteleuropa im 19. und 20. Jahrhundert*, hrsg. von Markus Krzoska, Isabel Röskau-Rydel (München: Martin Meidenbauer Verlagsbuchhandlung, 2006), 15.

²⁹ Hans-Ulrich Wehler, *Deutsche Gesellschaftsgeschichte*. Bd. 1. *Vom Feudalismus des Alten Reiches bis zur Defensiven Modernisierung der Reformära 1700-1815* (München: Beck, 1987); Jürgen Kocka, „Bürgertum und Bürgerlichkeit als Problem der deutschen Geschichte vom späten 18. zum frühen 20. Jahrhundert,” în *Bürger und Bürgerlichkeit im 19. Jahrhundert*, hrsg. von Jürgen Kocka (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1987), 21-63.

³⁰ Lothar Gall, „Vom alten zum neuen Bürgertum. Die mitteleuropäische Stadt im Umbruch 1780-1820,” în *Vom alten zum neuen Bürgertum. Die mitteleuropäische Stadt im Umbruch 1780-1820*, hrsg. von Lothar Gall (München: R. Oldenbourg Verlag, 1991), 1-18; Lothar Gall, „Die Stadt und die moderne Bürgergesellschaft“, în *Stadt – Gemeinde – Genossenschaft. Festschrift für Gerhard Dilcher zum 70. Geburtstag*, hrsg. von Albrecht Cordes, Joachim Rückert, Reiner Schulze (Berlin: Erich Schmidt Verlag, 2003), 139-152.

orașelor germane în perioada analizată a fost, în ansamblul său, marcată și de existența unor similitudini. Una dintre acestea a fost, potrivit lui Gall, modificarea treptată a ierarhiilor sociale și politice ale burgheziei, realitate care poate fi probată pe exemplul organizării și conducerii diferitor asociații, mai ales a celor din orașele târg ca Frankfurt, Köln sau Hamburg³¹.

La concluzii asemănătoare, de data aceasta pe baza materialului austriac, a ajuns și istoricul vienez Peter Urbanitsch. Urbanitsch analizează avansarea burgheziei în prim planul vieții publice din Monarhia de Habsburg, inclusiv ca rezultat al impactului Revoluției Franceze, prin prisma relației „burghezie și politică“ (relație pe care o asimilează cu „burghezia înseamnă politică“), insistând asupra a trei paliere ale acestei relații: 1. crearea unei opinii publice burgheze/civice („bürgerliche Öffentlichkeit”); 2. crearea unei societăți civile („bürgerliche Gesellschaft”); 3. impunerea unor coduri și norme de conduită prin participarea la viața politică. În concluzie, potrivit lui Urbanitsch, consolidarea poziției burgheziei din Monarhia de Habsburg poate fi interpretată drept proces de geneză a unor noi forme de manifestare socială, tipice epocii societății civile, ale căror expresii sunt asociațiile³².

Atât susținătorii ascensiunii timpurii a burgheziei în prim planul vieții sociale, cât și adversarii acesteia au legat definirea acestei categorii sociale de mai multe particularități. Jürgen Kocka, de pildă, urmând o tradiție mai veche³³, definește burghezia din secolul XIX ca un grup sudat prin existența unor tipare de interpretare și valori, mentalitate și cultură³⁴. Chiar dacă această interpretare poate ridica suficiente semne de întrebare – de pildă o parte a burgheziei din secolul XIX nu a împărtășit aceleași idealuri sociale, politice și economice cu majoritatea grupului, iar reprezentanți ai altor categorii sociale s-au identificat cu normele promovate de către acesta – definirea burgheziei printr-o „cultură specifică” oferă istoricului o mult mai convenabilă cheie de lectură, ajutându-l să surprindă, printre altele, gradul de urbanizare (în sens social) al unei societăți într-o anumită etapă istorică³⁵. Analiza burgheziei din perspectiva unei culturi proprii, care o individualizează în raport cu alte grupuri sociale, impune, întâi de toate, o clarificare terminologică, în speță interpretarea termenului „cultură”, din cel puțin trei perspective: 1. cultura ca sumă a unor „oferte culturale” bine definite; 2. cultura ca ansamblu de valori

³¹ Gall, „Vom alten zum neuen Bürgertum. Die mitteleuropäische Stadt im Umbruch 1780-1820,” 11-15; Jürgen Kocka, „Bürgertum und Bürgerlichkeit als Problem der deutschen Geschichte vom späten 18. zum frühen 20. Jahrhundert,” în *Bürger und Bürgerlichkeit im 19. Jahrhundert*, hrsg von Jürgen Kocka (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1987), 21-63.

³² Peter Urbanitsch, „Bürgertum und Politik in der Habsburgermonarchie. Eine Einführung,” în *Bürgertum in der Habsburgermonarchie*, hrsg. von Ernst Bruckmüller, Ulrike Döcker, Hannes Stekl, Peter Urbanitsch (Wien – Köln – Weimar: Böhlau Verlag, 1990), 165-175.

³³ Thomas Nipperdey, *Gesellschaft, Kultur, Theorie. Gesammelte Aufsätze zur neueren Geschichte* (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1976).

³⁴ Jürgen Kocka, „Bürgertum und Bürgerlichkeit als Problem der deutschen Geschichte vom späten 18. zum frühen 20. Jahrhundert,” în *Bürger und Bürgerlichkeit im 19. Jahrhundert*, hrsg von Jürgen Kocka (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1987), 43.

³⁵ Kocka, „Bürgertum und Bürgerlichkeit als Problem der deutschen Geschichte vom späten 18. zum frühen 20. Jahrhundert,” 44-45.

și norme de conduită; 3. cultura ca formă a comunicării³⁶. Conștientă de apartenența sa la o anumită cultură, „superioară și indispensabilă progresului”, burghezia, odată cu creșterea rolului său social, s-a considerat îndreptățită să le impună și altor grupuri sociale, apelând mai ales la domenii ale activității pe care le putea controla cel mai bine, educației, creației literare, artelor și arhitecturii revenindu-le un rol central în acest sens³⁷.

Orașul ca centru spiritual

Până în epoca modernă cultura de masă a fost una eminentă țărănească. Odată cu industrializarea și urbanizarea modul de viață al milioane de oameni a suferit însă mutații importante, palpabile chiar pe durata unei singure generații. Orașele au reprezentat în Europa Occidentală, încă din faza de început a modernizării, zone de interacțiune socială și artistică, grupate în jurul teatrelor, muzeelor, ziarelor, editurilor, școlilor și universităților³⁸. Însăși refuzarea anumitor modele de către o comunitate sau alta indică asupra preferințelor artistice și chiar politice ale acestora, așa cum a fost de pildă respingerea de către polonezi a proiectelor arhitecturale ecleziastice inspirate din tradiția ortodoxă rusă și a monumentelor cu încărcătură istorică impuse de către autoritățile țariste³⁹.

La începutul acestui articol atrăgeam atenția asupra nevoii unei valorificări a posibilităților diferitor categorii de orașe de a influența hinterlandul sau chiar alte centre urbane. În modelarea noii arhitecturi politice, economice și culturale a Europei un rol determinant a aparținut metropolelor, grație statutului lor politic și economic privilegiat. Dincolo de datele statistice, fie acestea de natură demografică sau economică, marile centre naționale și regionale au deținut supremația și în ceea ce privește puterea de a atrage în sfera lor de gravitație și localități aflate la distanțe mari. Această caracteristică reprezenta principala deosebire dintre metropole și orașele mici, a căror influență se limita la localitățile limitrofe, în special ca destinație pentru schimburile economice locale și de prestare a diverse servicii. Metropolelor le-a revenit întâietatea și în propagarea noilor direcții culturale și educaționale, inclusiv ca intermediare în contactele cu alte mari orașe ale lumii⁴⁰, aceasta în timp ce orașele mici, cu o rază redusă a sferei de influență, au trebuit să se mulțumească cu „urbanizarea propriei lor mici burghezii” și a populației din satele cu care se aflau în strâns contact⁴¹. Importanța spirituală a marilor orașe a fost determinată nu doar de potențialul lor economic, fapt care le transforma în modele de

³⁶ Hermann Bausinger, „Bürgerlichkeit und Kultur,” în *Bürger und Bürgerlichkeit im 19. Jahrhundert*, hrsg. von Jürgen Kocka (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1987), 121-122.

³⁷ Pentru o privire generală: Manfred Fuhrmann, *Der Europäische Bildungsfaktor*, zweite Ausgabe (Frankfurt am Main – Leipzig: Insel Verlag, 2004).

³⁸ *Stadtleben und Nationalität. Ausgewählte Beiträge zur Stadtgeschichtsforschung in Ostmitteleuropa im 19. und 20. Jahrhundert*, hrsg. von Markus Krzoska, Isabel Röska-Rydel (München: Martin Meidenbauer Verlagsbuchhandlung, 2006), 25; Pentru mai multe exemple: Peter Stachel, „Grundprobleme urbaner Kulturen in Zentraleuropa um 1900,” în *Urbane Kulturen in Zentraleuropa um 1900*, hrsg. von Peter Stachel, Cornelia Syabo-Knotik (Wien: Passagen, 2004).

³⁹ *Stadtleben und Nationalität*, 26.

⁴⁰ Clemens Zimmermann, *Die Zeit der Metropolen. Urbanisierung und Großstadtentwicklung*, 2. Auflage (Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag, 2000), 32-33, 173.

⁴¹ *Stadtleben und Nationalität*, 27.

reușită pentru locuitorii mediului rural, ci mai ales de structura socială a populației. În propagarea ideilor modernizatoare un rol central a revenit păturii de mijloc, care era formată mai ales de liber-profesioniști, funcționari de rang mediu și „particulari”. Cu cât era mai mare un oraș, cu atât mai mare era și ponderea păturii de mijloc. În ceea ce privește componenta națională a păturilor care au militat insistent pentru înnoire socială, iar acest lucru a fost una dintre caracteristicile vieții urbane din Monarhia de Habsburg, ar trebui amintită mai ales contribuția evreilor, nu doar a celor din mediul bancar și comerț, dar și a artiștilor, literaților, avocaților, medicilor și jurnaliștilor⁴².

Pe exemplul orașelor germane se poate urmări modul în care statutul politic și economic al unui oraș se reflecta în poziționarea sa în peisajul cultural al unei țări sau regiuni. Astfel, până la mijlocul secolului XVIII, marile orașe comerciale ca Hamburg, Köln, Frankfurt, Nürnberg (Nuremberg), Augsburg, au reprezentat și principalele centre de tipărire a cărților, revistelor și ziarelor. Acest rol va fi asumat însă din secolul XIX tot mai puternic de către centrele politice, ca Berlin, Dresda, Stuttgart sau Hanovra. La fel ca și în cazul producției tipografice, centrele importante politice și-au revendicat în cursul secolului XIX și rolul de centre și în spațiul universitar. În ceea ce privește muzeele, teatrele și bibliotecile acestea s-au concentrat în mod tradițional în importante centre politice și administrative, o tendință de diversificare a ofertei geografice înregistrându-se de la sfârșitul secolului XIX, grație mai ales efortului burgheziei înstărite din orașe ca Hamburg, Köln și Frankfurt⁴³.

Deplasarea activităților culturale către marile orașe a fost și motivul pentru care acestea s-au bucurat de o atenție privilegiată din partea istoricilor. În acest sens nu constituie o excepție nici Monarhia de Habsburg, trecutul cultural al Vienei, Budapestei și Pragăi atrăgând cel mai mult atenția cercetătorilor. Spre deosebire de acestea, cercetările privitoare la orașele medii și mici sunt mai degrabă la început de drum. Recuperarea acestui handicap istoriografic se impune însă cu atât mai mult, cu cât o comparație între orașele mari, medii și mici poate facilita o mai bună înțelegere a dinamicii evoluțiilor în mediul urban, inclusiv sub aspectul activităților culturale și educaționale. Astfel, cercetări recente pe baza materialului de arhivă austriac, privitor la orașele mici, au arătat că structura elitelor politice și sociale în epoca modernizării a variat în dependență de tipul orașelor. Un alt motiv ține de faptul că implementarea noii culturi dominante urbane nu s-a rezumat doar la orașele mari, ci a cuprins și o parte a orașelor mici și medii. Aici,

⁴² *Handbuch der europäischen Wirtschafts- und Sozialgeschichte*, Band 5, hrsg. von Wolfram Fischer u. a. (Stuttgart: Klett-Cotta, 1985), 489-490; Joachim Schlör, *Das Ich der Stadt. Debatten über Judentum und Urbanität 1822-1938* (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2005); Simone Lässig, *Jüdische Wege ins Bürgertum. Kulturelles Kapital und sozialer Aufstieg im 19. Jahrhundert* (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2004); Cary Cohen, „Society and Culture in Prague, Vienna and Budapest in the Late Nineteenth Century,” *East European Quarterly*, 20 (1987), 467-484; Howard Lupovitch, „Beyond the Walls: The Beginnings of Pest Jewry,” *Austrian History Yearbook*, 36 (2005), 218-236; Yaacov Shavit, „The 'Glorious Century' or the 'Cursed Century': Fin-de-Siecle Europe and the Emergence of Modern Jewish Nationalism,” *Journal of Contemporary History*, 26, No. 3/4 (1991), 553-574.

⁴³ Hans Heinrich Blotevogel, „Kulturelle Stadtfunktionen und Urbanisierung. Interdependente Beziehungen im Rahmen der Entwicklung des deutschen Städtesystems im Industriezeitalter”, în *Urbanisierung im 19. und 20. Jahrhundert. Historische und geographische Aspekte*, hrsg. von Hans Jürgen Teuteberg (Köln – Wien – Weimar: Böhlau Verlag, 1982), 145-147.

deschiderea unor biblioteci publice s-a datorat angajamentului unor bibliofili, majoritatea dintre aceștia provenind din mediul burghez, activi în administrație sau în diverse asociații⁴⁴, care, potrivit lui Ferdinand Tönnies, erau expresia „unor noi tipuri de organizare socială internă” a burgheziei⁴⁵.

Una dintre posibilitățile de evaluare a gradului de dezvoltare a culturii urbane o reprezintă cuantificarea, în termeni de creștere, a instituțiilor sociale, culturale și educaționale. Multe dintre aceste instituții au fost prezente (inclusiv în perioada și spațiul analizat de noi) și în hinterland, mai ales în hinterlandul marilor orașe, dar și al unor târguri cu trăsături de loc central. Acestea din urmă aveau să se constituie într-o autentică curea de transmisie între lumea urbană, atentă și receptivă la inovațiile de tot felul, și cea rurală, mai degrabă sceptică în a se deschide către nou. Pe de altă parte, puterea de receptare și asimilare a noului, fie acesta de domeniul tehnicii, arhitecturii sau educației, nu era determinată doar de felul în care o comunitate sau alta se poziționa față schimbarea alertă a modelelor politice, economice, sociale și estetice, dar și de capacitatea efectivă a acesteia de a le asimila. De pildă, inovațiile tehnologice, ca rețelele de alimentare cu apă și canalizare, nu puteau fi implementate decât de comunități cu un potențial financiar considerabil. De puterea financiară a locuitorilor depindea, chiar dacă într-o măsură mai mică, și deschiderea unor locații moderne culturale și de agrement: biblioteci, muzee, teatre, parcuri.

Specifice orașelor moderne, astfel de locații au început să apară încă în secolul XVIII, mai ales în Anglia și Olanda, în centre urbane prospere economic. Persoanelor provenite din mediile burgheze li se datorează, în cea mai mare parte, și creșterea rapidă a fondului locativ sau inaugurarea de obiective cu destinație administrativă, comerciale, de sănătate sau de cult. Este de remarcat faptul că acest gen de proiecte edilitare, la dimensiuni mai mici și cu o oarecare întârziere, și-au făcut loc și în orașe provinciale, mai ales în centrele regionale. Pentru exemplificare, vom aminti aici Cernăuții, capitala Bucovinei, unde obținerea de către orașeni a tot mai multor drepturi a fost însoțită de modernizarea

⁴⁴ Hans Heiss, Hannes Stekl, Peter Urbanitsch, „Zusammenfassung: Kleinstadt und Bürgertum in Cisleithanien 1862-1914,” în *Kleinbürgertum in der Habsburgermonarchie 1862-1914*, hrsg. von Peter Urbanitsch, Hannes Stekl (Wien – Köln – Weimar: Böhlau Verlag, 2000), 465-503.

⁴⁵ Tönnies, *Gemeinschaft und Gesellschaft*; citat după ediția: *Gemeinschaft und Gesellschaft. Grundbegriffe der reinen Soziologie* (Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1991), 196. Investigațiile de arhivă din ultimele decenii au permis istoricilor să creeze o imagine destul de complexă a sistemului asociațiilor din Imperiul habsburgic din *Vormärz* și perioada modernizării, ușurând astfel înțelegerea strategiilor și mecanismelor prin care burghezia a început să penetreze vechile structuri economice, sociale și culturale. Acest lucru este valabil nu doar pentru regiunile imperiului populate în majoritate de vorbitori de limbă germană, dar și din cele „naționale”. Una dintre particularitățile sistemului asociațiilor din Monarhia de Habsburg în prima jumătate a secolului XIX constă în caracterul multifuncțional al acestora, pentru ca o diferențiere a direcțiilor de interes să se facă simțită, după o perioadă de stagnare în epoca neoabsolutismului, după 1860. În ceea ce privește componența socială a păturilor active în asociații, care au stabilit mai ales direcțiile politice de activitate ale acestora, este de remarcat rolul jucat de burghezia intelectuală (*Bildungsbürgertum*) și a persoanelor provenite din câmpul profesiilor liberale. Nu doar în orașele mari, ci și în cele de mărime medie și mici, asociațiile au jucat un rol foarte important în lărgirea treptată a ofertei culturale, cu observația că astfel de acțiuni s-au datorat mai ales asociațiilor din Viena, Praga, Budapesta și alte importante centre regionale (Heiss, Stekl, Urbanitsch, „Zusammenfassung: Kleinstadt und Bürgertum in Cisleithanien 1862-1914,” 489).

sistemului de sănătate publică, de înnoirea infrastructurii și deschiderea unor noi instituții educaționale, inclusiv a unei universități⁴⁶. Orașele de provincie din Monarhia de Habsburg, prospere din punct de vedere economic, inclusiv cele de mărime medie sau mici, și-au putut permite și serviciile unor arhitecți renumiți ai epocii în dezvoltarea unor prestigioase proiecte edilitare, așa cum a fost de pildă cazul orașului morav Neutischein (Nový Jičín), specializat în industria textilă. Dintre orașele mici habsburgice, de creșterea economică au avut de profitat mai ales stațiunile balneare, unde, în a doua jumătate a secolului XIX, au apărut hoteluri moderne și parcuri publice, ale căror elemente esențiale au fost pavilioanele muzicale, teatrele și sălile de expoziție. Un alt element semnificativ legat de implicarea noii burghezii în viața politică și socială a fost modernizarea sistemului educațional, un rol deosebit în acest sens revenindu-i școlii generale, care se va transforma în Monarhia de Habsburg în obiect de dispută dintre susținătorii învățământului bazat pe educația umanistă și cei care sprijineau mai mult specializarea pe domenii tehnice, profesionale⁴⁷.

Comparativ cu marile orașe europene, dar și unele așezări urbane de mărime medie, orașele din Transilvania nu au fost neapărat creatoare de noi modele culturale, ci, mai degrabă receptoare și, după caz, difuzoare ale acestora. Totuși, chiar dacă nu s-au putut compara din acest punct de vedere cu orașele din partea de vest a Imperiului, evoluția centrelor urbane transilvane după 1848, inclusiv sub aspect cultural, s-a înscris în cadrul general european și habsburgic.

Într-o atmosferă de autentică înnoire urbanistică, în a doua jumătate a secolului XIX și începutul secolului XX a avut loc o schimbare treptată la față a orașelor din partea de est a Ungariei. La fel ca și în celelalte orașe importante ale Imperiului, proiectele edilitare și arhitectonice din orașele însemnate ale Transilvaniei au fost elaborate și implementate ținându-se cont de prevederile unor regulamente de construcții adoptate de către consiliile municipale, cu observația că, spre deosebire de Viena, Budapesta, Praga, sau alte câteva mari centre urbane de pe întinsul Dublei Monarhiei, acestea nu au beneficiat până la 1914 de planuri urbanistice generale. O altă asemănare a ținut de modul în care au fost eliberate spații pentru construcții. Este vorba, în primul rând, de înlăturarea majorității fortificațiilor medievale⁴⁸. În Cluj, de pildă, acțiunea de demolare a vechilor ziduri de

⁴⁶ Emanuel Turczynski, „Czernowitz am Pruth, Hauptstadt der Bukowina,” în *Hauptstädte in Südosteuropa. Geschichte – Funktion – Nationale Symbolkraft*, hrsg. von Harald Heppner (Wien – Köln – Weimar: Böhlau Verlag, 1994), 77-78.

⁴⁷ Heiss, Stekl, Urbanitsch, „Zusammenfassung: Kleinstadt und Bürgertum in Cisleithanien 1862-1914,” 485-486.

⁴⁸ Dezvoltarea orașelor europene în a doua jumătate a secolului XIX și începutul secolului XX a fost însoțită de numeroase congrese internaționale, de circulația unor reviste și volume tematice, de concursuri internaționale, de călătorii de informare ale arhitecților. În Marea Britanie, de pildă, adoptarea în 1909 a unei legi care reglementa expres planificarea urbană, a fost influențată de dezbaterile din mediul arhitecților britanici, la care a contribuit în mod special Ebenezer Howard, cu al său concept de „oraș grădină”. În ceea ce privește Austria, de aceasta este legată activitatea unui alt creator urbanistic important, Camillo Sitte. De fapt, încă până la Sitte, dezbaterile privind dezvoltarea orașelor din Monarhia de Habsburg și-au găsit expresia în mai multe proiecte inovatoare de planificare și asanare urbană, așa cum a fost de pildă sistematizarea Josefstadt din Praga din 1893. Ulterior a fost elaborat un „Grundplan”, care urma să stea la baza demersurilor urbanistice zonale. „Ringstraßenprojekt” din Viena a influențat planurile urbanistice și din alte orașe ale

apărare se va produce în mai multe etape, pe locul acestora apărând noi edificii administrative, școli, sedii de bănci, străzi sau piețe⁴⁹. Păstrând proporțiile și acceptând existența unei întârzieri de două-trei decenii, proiectele urbanistice din principalele orașe din Transilvania (Cluj și Brașov) din a doua jumătate a secolului XIX și începutul secolului XX s-au înscris în liniile arhitecturale europene ale epocii, modelul urmat de către arhitecți, locali sau veniți din alte părți ale Imperiului, fiind în special Viena, acolo unde mulți dintre ei își făcuse studiile universitare⁵⁰.

Comparația este valabilă și pentru evoluția asociațiilor. În Transilvania, crearea primelor astfel de organizații a întârziat față de regiunile din partea de vest a Monarhiei, acest lucru explicându-se prin situația periferică a provinciei, lipsa unor centre urbane mari, dar și prin reticența autorităților centrale de la Viena. De pildă, decizia Landtag-ului din 1841-1843 de inaugurare a unui muzeu al Transilvaniei și a unui teatru la Cluj a fost primită cu ostilitate de către autoritățile vieneze. Acest gen de atitudine se va amplifica și mai mult după 1848. Abia în 1859 efortul intelectualității maghiare se va materializa în inaugurarea *Asociației Muzeul Transilvaniei*. Gândită după modelul asociațiilor din alte părți ale Imperiului, aceasta se va bucura, alături de implicarea unor persoane provenite din mediul profesiilor liberare (medici, farmaciști, învățători), mulți dintre care cu studii în universități austriece sau germane⁵¹, de concursul activ al nobilimii maghiare din Transilvania, contribuția financiară a acestora făcând posibilă tipărirea unei publicații proprii⁵².

La fel ca și la maghiari, apariția unor asociații ale germanilor, și ceva mai târziu ale românilor, a avut, alături de explicații economice și culturale, și o motivație etnică, în aceste două cazuri fiind de reținut inclusiv reacția în fața pericolului asimilării. Pe lângă asociații cu profil bancar, economic și de întrajutorare, interesele specifice ale celor două

Imperiului, dar și din afara Dublei Monarhii. În urma unui concurs internațional a fost elaborat și un plan general de regularizare (Gerd Albers, *Zur Entwicklung der Stadtplanung in Europa. Begegnungen, Einflüsse, Verflechtungen* (Wiesbaden: Vieweg, 1997), 60-61, 84-85; Robert Beevers, *The Garden City Utopia. A Critical Biography of Ebenezer Howard* (New York: St. Martin's Press, 1988); Isaac K. Isaacson, *The Garden City and New Towns Ideology and the British New Towns Policy, 1800 – 1970* (Lund: Ekonomisk-historiska föreningen, 1988); Stephen V. Ward, *The Garden City. Past, Present and Future* (London: Spon, 1992); Stanley Buder, *Visionaries and Planners. The Garden City Movement and the Modern Community* (New York: Oxford University Press, 1990); *Die Gartenstadtidee zwischen reaktionärer Ideologie und pragmatischer Umsetzung. Theodor Fritschs völkische Version der Gartenstadt*, hrsg. von Dirk Schubert (Dortmund: Institut für Raumplanung, 2004).

⁴⁹ Mihaela Ioana Maria Agachi, *Clujul modern: aspecte urbanistice* (Cluj-Napoca: Editura U. T. Pres, 2004), 104 și urm.

⁵⁰ Agachi, *Clujul modern: aspecte urbanistice*, 145-165; Maja Philippi, „Das Bild einer siebenbürgischen Stadt im 19. Jahrhundert,“ în *Probleme des Städtewesens im industriellen Zeitalter*, hrsg. von Helmut Jäger (Köln – Wien – Weimar: Böhlau Verlag, 1978), 292-302.

⁵¹ Ernst M. Wallner, „Das Vereins-, Verbands- und Genossenschaftswesen unter besonderer Berücksichtigung der Siebenbürger Sachsen,“ în *Zugänge zur Gemeinde. Soziologische, historische und sprachwissenschaftliche Beiträge*, hrsg. von Georg Weber und Renate Weber (Köln – Weimar – Wien: Böhlau Verlag, 2000), 78.

⁵² Az *Erdélyi Múzeum-Egyesület Évkönyve (Jahrbuch des Siebenbürgischen Museum-Vereins)*. A se vedea: Robert Offner, „Zur Geschichte des siebenbürgisch-ungarischen Ärztevereinswesens. Mit besonderer Betrachtung der Medizinischen Sektion des Siebenbürgischen Museum-Vereins,“ *Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde*, 18, 1 (1995), 24-26.

grupuri etnice și-au găsit expresia și în asociații cu caracter cultural și științific. Pentru sași, una dintre cele mai importante asociații a fost *Verein für Siebenbürgische Landeskunde*. Fondată în 1840/1842 la Sighișoara, această asociație a întrunit reprezentanți de vază ai sașilor, editând și publicații proprii, dintre care cea mai importantă a fost „Archiv der Sächsischen Nation”⁵³. În ceea ce-i privește pe românii transilvăneni, rolul de catalizator al vieții culturale a fost preluat de către „Asociațiunea Transilvană pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român – Astra”, înființată în 1861 la Sibiu⁵⁴. Pentru viața culturală a românilor ardeleni deosebit de importantă s-a dovedit și activitatea unor asociații culturale din alte orașe ale Imperiului, în special din Budapesta, dar și Viena. Chiar dacă numărul românilor din Viena a fost nesemnificativ, în capitala Imperiului au activat la sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX șase asociații românești, dintre care cel mai activ, *Clubul român*, cu 64 de membri în 1908⁵⁵.

Racordarea românilor transilvăneni la circuitul cultural de factură urbană al epocii este cu atât mai surprinzătoare cu cât românii de la vest de Carpați au format, până la primul război mondial, o comunitate eminentă rurală⁵⁶. Pe de altă parte, acest lucru confirmă încă o dată faptul că, prin forța lor de influență, orașele moderne s-au putut constitui în modele nu doar pentru proprii locuitori, dar și pentru comunități aflate la distanțe apreciabile. Pentru românii ardeleni, mai ales pentru elita acestora, astfel de modele au fost nu doar orașele mari din Monarhia de Habsburg, mai ales Viena și Budapesta, dar și alte metropole europene.

⁵³ Wallner, „Das Vereins-, Verbands- und Genossenschaftswesen unter besonderer Berücksichtigung der Siebenbürger Sachsen,” 80-81.

⁵⁴ În 1914 „Astra” avea 87 de despărțăminte, cu 10.300 membri [Pamfil Matei, *Asociațiunea transilvană pentru literatura și cultura poporului român (Astra) și rolul ei în cultura națională (1861-1950)* (Cluj Napoca: Dacia, 1986), 17 și urm.].

⁵⁵ H. P. Hye, „Rumänische Vereine in Wien bis 1914/16,” în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca*, 33 (1994), 137-155.

⁵⁶ În 1910 doar 4,5% din românii din Transilvania locuiau în mediul urban, reprezentând o minoritate în principalele orașe: 26,3% în Sibiu, 28,7% în Brașov, 12,4% în Cluj (Hitchins, *Afirmarea națiunii: mișcarea națională românească din Transilvania, 1860-1914*, 100).